

[0005]

FRISIACA
4. Kroade -Bikroadsje.

Enkele weken geleden heeft mevrouw Brouwer in een vraaggesprek voor de R.O.N. gevraagd, of er etymologisch verband is tussen 't Fri. verbum *bikroadsje* en 't substantief *kroade*.

Dat dit verband werkelijk bestaat, willen we hier in 't kort toelichten.

- 1 a. Uit het Mnl. kennen we een werkwoord *cruden*. Door 't verdwijnen van de intervocalische *d* ontstond hieruit op regelmatige wijze het Nederl. *kruien*. Vgl. *rooien* uit *roden*; *luien* naast *luiden* enz.

Dit werkwoord *cruden* werd niet alleen zwak, maar ook sterk vervoegd: *crood-gecroden*, evenals dit met *cruien* in 't Mnl. en thans nog in verschillende Nederl. dialecten 't geval is ¹⁾: *crooi-gecrooien* b.v. in *Reinaert II.*, 5252: 'Si heeft wel aan mijn kar *ghecroeien*' d.i. zij heeft mij goed voortgeholpen.

Naast, dit *cruden* had 't Mnl. ook, met de ablautsvocaal van het praeteritum (*crood*) het verbum *croden*. Zie *Mnl. Wdb.* III 2115-2116.

Deze werkwoorden hadden oorspronkelijk de zin van *stoten*, *duwen*, *stuwen*, *schuiven*, hetgeen reeds duidelijk blijkt uit 't boven aangehaalde vs. 5252 uit *Reinaert II* en uit 't *Passionael. Somer. Stuck* (1489) f° 99^c: 'So datmen moste trecken ende *cruden* (duwen) daer men hebben wilde'. Uit deze betekenis is die van 'vervoeren met een wagen of kar die *voortgeduwd* wordt' gespecialiseerd, b.v. bij W. van Focquenbroch, *Alle de Werken* (ed. 1766), I. 260: 'Wilt hier een macht van steen en aard te zamen *krooden*', Zie verder. *Wdb. d. N.T.*, VIII, 1, 301. Een nog verder gespecialiseerde zin heeft 't tegenwoordige Nederl. *kruien*, Fri. *kroadsje*, namelijk 'met een kruiwagen, Fri. *kroade*, vervoeren'. Dat dit verbum *kroad(s)je* in 't Fries ook reeds zeer oud is, blijkt duidelijk uit een plaats bij Gysb. Japicx, waar hij het gebruikt in de gegeneraliseerde zin van *voeren*, die wijst op een vrij langdurige ontwikkelingsgang. Hij gebruikt 't in zijn toevoeging bij de berijming van *Psalm 8*, waar hij zegt: ²⁾

'Dy d'eere hellet fen 't Ste-huwz,
In *krodit* se', ijn triomphe, t'huws,
In swolmt, az wetterborle', ijn moed,
Dy 's proncke' az mey in Podde-hoed.'

(De zin is: Wie zich wereldse eer behaalt en die in triumf met zich voert en als een waterbel in hoogmoed zwelt, die is als met een kikvorsenhuid gesierd. - De dichter zinspeelt hier op de bekende fabel van de kikvors bij Phaedrus.)

b. Ook in andere richting heeft er specialisering in de betekenis van *kroden* plaats gehad, namelijk in die van: moeite veroorzaken, lastig vallen, hinderen, kwellen. Zo vinden we in 't 15de-eeuwse Nederrijnsche vocabularium (1477) van G. van der Schueren, *Teuthonista* (ed. J. Verdam) o.a. op pag. 196: 'moeyen, stoeren, *kroeden* = vexare' (= kwellen); en 'moeyen, *kroden* = importunare' (= moeilijk vallen); en pag. 237: 'moeyen, *kroeden*, pijnighen, qwellen = tribulare'. In deze zin lezen we 't ook in de volgende plaats: 'dair bauen wy nyet en meynen geboirlich (= behoorlijk) te wesen onse ondersaten alzo te *kroeden*' N. Reeks van Werken d. Maatsch. v. N.L., X, 183.

c. In de meer algemene zin van, *zich bemoeien met*, treffen we 't verbum, reflexief gebruikt, meermalen aan in I.A. Nijhoff, *Gedenkw. u.d. Gesch. van Gelderland* b.v. in een oorkonde van 1465 (dl. IV, 371): 'in wilcker scheidinge begrepen is, dat hij (d.i. Adolph zoon van (Gelre) *zich* voirt

an, so langhe sijn here ind vader leuede, sijnre lande, lude ind guede .. nyet *kroeden* noch onderwynden en solde.'; en in een stuk van 1472 (IV, 460): 'alsoe dat wy noch nyemantz van onsser wegen *sich* dese onderwynden noch *kroeden* en sullen in ennigerwijs'.³⁾

d. In de beide laatste citaten heeft 't reflexieve *sich kroeden* de min of meer ongunstige zin van: zich bemoeien met zaken, waar men niets mee te maken heeft of waarmee men zich niet in laten mag; maar ook in de meer neutrale opvatting van: zich moeite geven voor, zich bezig houden met, is 't verbum gebruikt blijkens G. van der Schueren, *Teuthonista*, blz. 196: '*croden*, onderwynden, *werck maken*, *ondernemen* = intermittere, occupare'.

e. Ook in Nederd. dialecten - vooral in 't Nedersaks. - vinden we dit *kroden*, *kruden*.

1. Reeds in 't Mnd. treffen we 't, in de zin: moeite veroorzaken, lastig vallen, hinderen, aan bij A. Fahne, *Die Grafsch. u. freie Reichsstadt Dortmund*, II, 214: 'also dat ... neymand ... dey van Dortm. darump *kroeden*, hinderen off bespreken (=aanklagen) sole'; en in de betekenis van, zich bekommeren om, ontmoeten we 't, reflexief gebruikt, in een *Oldenb. Urk.* van 1497, waarin gesproken wordt van 'ballinge vth Hollandt verdreuen ... der *sick* de Hollander ouck nicht en *kröden* noch vnderwunden' (Zie K.Schiller-A. Lübben, *Mittelniederd. Wtb.*, II 574).

2. In Oldenburg leeft tot op de huidige dag *krüden* - alsook de frequentatiefvorm *krüdern*, *krüdeln* - in de zin van kruien (met een 'krüe(r)kaar'), voortschuiven en ook: moeilijk rijden.

3. Ook in Oost-Friesl. heeft *krôden*, *kruden*, *kröien*, *krüijen*, eenvoudig de betekenis van kruien.

4. In Westfalen komt *krüden* voor in de gespecialiseerde opvatting van: durven ondernemen, wagen.

5. In Bremen en omgeving ontmoeten we *sik krüden* in de speciale zin van: zich bemoeien met, of *zich aanmatigen*.

6. 't Gronings heeft *kroden* (*krood^b*) ook nog in de zin van kruien.⁴⁾

7. In 't Duitse Nederrijngebied komen 't verbum *kruden* (=kruien) en 't substantief *krudwagen* (= kruiwagen) voor.⁵⁾

8. In 't Nedersaks. komt 't verbum ook een enkele maal voor met 't jongere suffix -igen, in de vorm *krodigen*, met de betekenis van: zich bekommeren om, aandacht wijden aan, b.v. in de *Münst. Chron*, III,132 (ed. J. Jansen): 'Dar haben *sich* ober die soldaten der nachtwacht nicht *gekrodiget*, sonder allein der taghwacht.'

f. Voor de Nederl. dialecten kunnen we ten slotte nog wijzen op 't West-Vlaamse *kroden* (*kroodde-gekrood*) in de zin van kruien. Het heeft echter ook nog een enkele maal de oorspronkelijke zin van *voortstoten* in de uitdrukking 'de soeize (= zeug) *kroden*' d.w.z. een steen of houtblokje met de kolf langs de grond *voortslaan* bij 't kolfspel.⁶⁾

g. Ook in de Zaanstreek en in Drechterland komt *kroden* voor in de gewone zin van kruien.⁷⁾

h. In het tegenwoordige Fries vinden we naast *kroadsje* ook nog de vorm *kruije*, maar dan alleen in de zin van: een molen naar de wind draaien, in mounle *kruije*.

In deze opvatting vinden we 't woord, in de vorm 'kroê' ook in 't Noordfr. van de Wiedingharde. Daar komt ook de samenstelling 'kroîpûle' voor d.i. kruipaal, de paal waaraan de 'kruiketting' bevestigd is. Deze 'kruiketting' loopt aan de andere zijde over het 'kruirad' dat zich aan de 'staart' van de molen bevindt en waarmee deze, en dus ook de 'kap', omgezet kan worden.

In 't Noordfri. (Wiedingharde) heeft 'kroê' ook nog de zin van: met een haak naar iets zoeken. Hier komt dus de oude betekenis van: moeite doen, nog duidelijk uit.⁸⁾

Ook op de Nrd.-Friese eilanden Sylt, Föhr en Amrum komen nog dergelijke vormen voor.⁹⁾

IIa. De stam van *croden* vinden we als substantief gebruikt (*krode*) in de middeleeuwen reeds in verschillende betekenissen.

1. In de zin van 'wagen of kar die voortgeduwd, niet getrokken, wordt', komt 't in 't Mdl. o.a. voor in de *Reken. der Graaflijkh. van Holland* (ed. H.G. Hamaker), I, 370: 'E. van een waghē, 12 sc.; van een *crode*, 10 d; van 1 *crode*, 9 d.'

Waar Jac. Revius in zijn *Iaer-dicht op de Verlossingē der Stadt Deventer*, vs. 35 (ed. W.A.P. Smit, II, 2), spreekt van 'Schans-corven, cruyt en loot... *crood-wagens*, tenten licht enz.', daar kunnen we dit 'croodwagen' dus beschouwen als een tautologische samenstelling. Anna Bijns gebruikt 'croey-waghē' in de tegenwoordige zin van kruitwagen in *Refer.* II, 16, e: 'Bruer Lollaert moet hem int werck vercloecken, Al sou hij gaen trecken de *croeye-waghē*'.

In 't Gronings vinden we: *krode* (= kruitwagen), *kro* (= kruitwagen en kruitwagenvracht), *kroodkoar*, *krokoar* (= kruitwagen); *kroder* (= iemand die kruit), *kroderplaanke* (= plank waarover men kruit), *krodersgaang* (= zover een arbeider zijn vracht kruit).¹⁰⁾

In de Zaanstreek en Drechterland ontmoeten we de vorm *krood* (= kruitwagen).¹¹⁾

In 't Fries is *kroade* in deze zin tot op de huidige dag in vol gebruik.¹²⁾

2. In de tweede plaats heeft zich in 't substantief *krode* de betekenis moeite, druk, hinder, zorg, ontwikkeld, hetgeen blijkt bij G. van der Schueren, *Teuthonista* (t.a.p. blz. 196), waar hij geeft: '(ic) byn to *croede*, byn begaen, bedroeft, anxius' (= angstig en angstwekkend) en ook uit een aanhaling in 't *Mnl.Wdb.* i.v.: '(waardoor) die burger ende guede luede zere in *croede* ende sorgen waren'.

Dat *krode* ook de zin gehad heeft van moeite die men zich voor iets geeft, inspanning, arbeid, treedt ook duidelijk aan de dag bij Van der Schueren (blz. 21), waar hij als synoniem van het adjectief (resp. adverb.) *arbeytlick* opgeeft 'suyr, *kroedelick*, swair'. Het adjectief *croedelick* geeft hij bovendien nog (blz. 196) in de zin van *infestus* (= dreigend, gevaarlijk, onveilig) en in die van *afflictorius* (=kwellend) en *molestus* (= lastig).

3. Voor de verklaring van *krooi* (= *krode*) in de Vlaamse uitdrukking 'krooi noch mooi', vermeld door L.W. Schuermans, *Alg. Vl. Idioticon*, blz, 300, waarin *krooi* en mooi (moei) waarschijnlijk synoniemen

zijn in de zin van moeite, onraad, zie men het art. van J. Verdam in het *Tijdschr. v. Ned. T. en L.*, XII, 125.

III a. Naast 't verbum *kroden* vinden we in 't oudere Nederlands ook het, door 't prefix *be-* afgeleide, reflexieve *hem (zich) bekroden*, dat dus de betekenis had van: zich moeite geven voor, zich bezig houden met. In deze opvatting komt 't voor in *Der Minnen Loep*, II, 2480 (variant): 'Die *him* daer mede wil *becroeden*, Mach mit list ende abele dinghen Die vroukijns wael bi wilen bringhen Datmense off ghewerft den zeghe'.

b. In de daaruit voortgekomen betekenis van zich bemoeien met, zich inlaten met, lezen we 't in E. van Reyd, *Nederl. Oorl.*, 140b: 'Dat d'Enghelsche Bevelhebbers hen niet vorders soudē *bekroeden*, als alleen tucht over de Krijghsluyden te houden'; en voorts in de vorm *bekroyen* bij G. Brandt, *Hist. d. Reformatie*, I, 656. Doch soo sulks niet geschiede, sal de voorseide Meester Hubert... mogen vertrekken, daer 't hem belieft, sonder iemants *bekroyen*'. Hier kan 't echter ook de zin hebben van: lastig vallen, hinderen. (Zie Wdb. d. N. T. II, 1, 1640).

c. 1. Het van dit verbum afgeleide substantief *bekroding*, in de zin van *bemoeiing*, ontmoeten we in een brief van Will. van Haren (de oudoom van Onno Zwier en Willem) aan de Friese stadhouder Hendrik Kasimier, waarin hij zegt, dat de zaken betreffende het stadhouderschap der provinciën 'alleen en absolutelijck sonder iemants *bekrodinge* dependerende' zijn van de vrije dispositie van die provinciën. (J.H. Halbertsma, *Het Geslacht der Van Harens*, blz. 13).

2. Het Mnd. heeft dit *bekroden*, *bekraden* ook gehad in de zin van: lastig vallen, hinderen b.v. in een *Dortm. Urkunde* (A. Fahne, t.a.p., II, no. 260, 5): 'dair ane en sullen noch en willen wir vnse amptlude...die van Dorpmunde nyet hynderen noch sy darumb *bekroden*'.¹³⁾

3. Zoals we boven gezien hebben, is uit de betekenis 'moeite doen, zich moeite geven voor, zich bezig houden met' van 't verbum *bekroden*, die van, *zich bekommeren om, zich bekreunen om*, als vanzelf voortgevloeid. In 't Fries nu vinden we 't in die opvatting in de vorm *bekroadgje* bij Gysb. Japicx (t.a.p. I, 320, 800): 'Sommige liue leere al herre libben trog, wol in beslypne sprecken, in *bekroadgje* jearm naet iens om herre libben to betterjen.'

Bij J. Halbertsna, *Lexicon Frisicum*, s 284-285 vinden we 't in de vorm *bikroadje* b.v. 'dat ding is *bikrode*' d.i. die zaak is goed verzorgd, daar is zorg aan besteed ('Haec res *curata, effecta, in tuto est*').

Hij geeft ook 't substantief *bikrot* in de betekenis van zorg, bezorgdheid: 'Oer di takomst hab ik nin *bikrot*', en *bikrodenisse* in dezelfde zin.

Laatstgenoemde substantieven zijn nu niet meer in gebruik, maar 't werkw. *bikroadsje* leeft tot op de huidige dag, in de zin van (zich) bekommeren, bekreunen.

4. Naast *bekroden* vinden we in 't oudere Nederlands een enkele maal ook het, door 't secundaire suffix *-igen*, van *krode* afgeleide verbum *be-*

krodigen b.v. in de *Willek. van Harderwijk*, I, 6, 13: 'Geen kooplieden ... sullen de hand aan de sack slaen, ofte sig der waaren ... *bekroedigen* ... voor thien uyren'. De zin is hier: bezig zijn met.

Ook in de boven aangehaalde brief bij J.H. Halbertsma (t.a.p. blz. 14) lezen we dit verbum, waar Van Haren zegt, dat 'de provincien privativelijck elk in den haren competeert het recht omtrent het Stadhouderschap te disponeren, sonder dat de gemeene bondtgenoten haer daer meede hebben te *bekrodigen*'. (= zich te bemoeien).

't Is zeer waarschijnlijk, dat 't Fries eveneens dit *bekroadigje* gekend heeft en dat we 't bovengenoemde *bekroadgje*, met *g*, bij Gysb. Japicx hebben te beschouwen als een contractie van *bekroadigje*; hij toch gebruikt ook *belest'ge* als contractievorm van *belestigje* (t.a.p. I 150, 43) en *befest'gje* (t.a.p. I 150, 45) naast *befestigje*. Zo heeft hij ook *forsiedgje* (I; 218,73) naast *forsiedigje* (I, 252, 259).

Uit 't bovenstaande is het etymologisch verband tussen het verbum *bikroadsje* en 't substantief *kroade* duidelijk geworden en tevens, dat deze woordgroep in 't bijzonder verbreid geweest is in 't Friese, 't Saksische¹⁴) en 't Nederrijns-Nederduitse taalgebied.

NOTEN.

1) O.a. in een groot gedeelte van Utrecht en Zd. Holland. 2) Zie de editie van J.H. Brouwer, J. Haantjes en P. Sipma, I, 111. 3) Ook aldaar: IV, 252; 367 en V, 19, 77, 79, 80. 4) Zie: H. Böning. *Plattd. Wtb.f.d. Oldenburger Land*, S. 61 --J. ten Doornkaat Koolman, *Wtb. d. Ostfri. Sprache*, II, 368. - K. Woeste, *Westf. Wtb.*, S. 146 - *Versuch e. brem.-nieders. Wtb.*, IV, 883. - K. ter Laan, *N. Gron. Wdb*, blz. 472. 5) Zie Jos. Müller, *Rhein. Wtb.*, IV, 1585. 6) Zie: L.L. de Bo, *Westvl. Idioticon*, blz. 578. 7) Zie: G.J. Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal*, 519. - G. Karsten, *Het dialect van Drechterlund*, II, 42. 8) P. Jensen, *Wtb. der nordfri. Sprache der Wiedingharde*, S. 297. 9) Bij: B.P. Möller, *Söl'ring Uurterbok (Wtb.d. Sylter Mundart)*, S. 152, vinden we: 'kroi. sw. v.prt.u pp. *kroit*, karren, schieben, drehen (eine Bockmühle um ihre Achse).' I. Schmidt-Petersen, *Wtb. u. Sprachlehre n.d. Mundart von Föhr und Amrum*, S. 76 geeft: 'kruui-tjüch-Drehvorrichtung für-Mühlen'; en 'kruuiwanj = Wagen mit Drehschemel' 10) Zie K. ter Laan, t.a.p. blz. 470. - G.A. Bredero gebruikt 't subst. '*kroo*' in de zin van kruuiwagenvracht in *Sp. Brabander*. vs. 1893. 11) Zie G.J. Boekenoogen, t.a.p. 524 - G. Karsten, t.a.p., II, 43. 12) T. van der Kooy, *De taal van Hindeloopen*, blz. 106 geeft de vorm: *krödde*. 13) 't *Versuch e. brem.-nieders. Wtb.*, II, 883 geeft ook '*sik bekrüen*' in de zin van: zich aanmatigen. 14) Het Ags. had 't verbum *crûden* (= drukken) en 't subst. *croda* (= gedrang), 't Eng. heeft *to crowd*.

Groningen.

Chr. Stapelkamp.

* *
*